

A középkori Vasvármegye templomos helyeinek kutatása

Az egyházlátogatás a katolikus egyház ősi intézménye, amelyre utalást először Pál apostol leveleiben találunk. A VIII. századi niceai egyetemes zsinaton elrendelték, hogy „minden püspök évente látogassa végig plébániáit”. Az egyházlátogatás kezdetben kizárólag püspöki jog volt, amelynek során a püspökség vagy érsekség feje személyesen ellenőrizte az egyes egyházközségek működését, jövedelmét, a plébánosok munkáját. A falusi plébániák szaporodásával egy ember számára elvégezhetetlen feladattá vált az önálló anyaegyházak évenkénti ellenőrzése, ezért ezt a püspökök egyre gyakrabban helyetteseikre – az egy-egy nagyobb területi egységet, Magyarországon általában egy-egy vármegyét felölelő főesperességek irányítóira –, a főesperesekre bízta. A főesperesek a püspök munkáját segítő kanonoki testület tagjai voltak, egyházkerületük javai biztosították számukra a megfelelő jövedelmet. Fő feladatuk a plébánosok működésének évenkénti ellenőrzése volt, amelyért megkapták a plébániai járandóságok egy részét, az ún. „Cathedaticum”-ot. Ezen kívül részt vettek a vármegyei bíráskodásban, a világi törvénykezési eljárások keretei között ők felügyelték az egyházi jogszolgáltatás szakszerűségét.

A XIII. századot követően a pogányokkal vívott keresztes hadjáratok céljaira alkalmanként Magyarországon is elrendelték a pápai tizedszedéseket, és a beszedett pénzt az egyházi begyűjtők, a collectorok, általában olasz bankházaknál helyezték el, és általuk juttatták el az apostoli kamarához. A magyarországi pápai adóztatás kapcsán az alábbi bankházak neveivel találkozunk az iratokban: firenzei *Spini, Bardi, Cerchi, Peruzzi, Acciaiuoli, Alberti*; a pisai *Benedicta*; a pistojai *Chiarenti* és az asti-i *Malabaya*. Hazánkban XXII. János és XII. Benedek pápák uralkodásának ideje alatt (1316–1342) a főpapi servitiumok fizetése általánossá vált. A pápai kamara könyvei ezen időszak alatt 18 befizetést tartalmaznak a magyar püspökségek részéről, amiből három bankárok útján történt. 1331-ben Telegdi Csanád esztergomi érsek a Buonacorsi, 1332-ben Rudolf váci püspök a Bilioti, és ugyanebben az évben Miklós egri püspök az Acciaiuoli-bankházak közvetítésével fizetett a kamarának. A többi 15 esetben az illető püspök megbízottjai személyesen fizettek az akkor Avignonban székelő pápai udvarban.

A középkori magyar királyság egyházi közigazgatására vonatkozó ismereteink jó részét ezekből az egyházmegyéket átfogó forrásokból származnak. A történeti kutatás fintora, hogy az 1332–1337 között behajtott pápai tizedek jegyzékéből hiányoznak Vasvármegye középkori plébániahálózatának adatai. Sajnálatos módon ugyanis a győri püspökség tizedjegyzékei nem találhatóak meg a Vatikáni Levéltárban.

Ennek a hiánynak tulajdonítható, hogy bár az elmúlt évtizedekben a Vas megyei templomok műemléki és régészeti kutatásai jelentős eredményeket mutattak fel, átfogó jellegű egyháztörténeti munka mindeztidáig nem készült.

Vasvármegye középkori egyházi topográfiája hiányainak a pótlására, Benczik Gyula levéltáros kollégámmal, közel két évtizeden át – elsősorban írott forrásokra és terepbejárásokra támaszkodó – kutatómunkát végeztünk. A települések egyházaira vonatkozó adatok összegyűjtésére több ezer Mohács előtti oklevél átvizsgálásával, valamint a publikált forráskiadványok, oklevéltárak, és a hozzáférhető levéltári nyilvántartások átvizsgálásával került sor. Ennek a gyűjtésnek eredményeként a történeti Vasvármegye területén található templomok említéseit adattárba foglaltuk. Munkánkat jelentősen felgyorsította a Magyar Országos Levéltár honlapján elmúlt években nyilvánossá tett Collectio Diplomatica Hungarica adatbázis, amely egyrészt hatalmas segítséget adott a már feltárt, de sokszor bizonytalan oklevelek azonosításában, másrészt lehetővé tette a nem mindig megbízható hivatkozások egységessé tételét.

Bár munkánk során teljességre törekedtünk, tisztában vagyunk azzal, hogy eredményeink viszonylagosak maradtak. Egészen bizonyos, hogy írott forrásokban nem sikerült megtalálni a Vasvármegye területén létező valamennyi középkori templomot. Ennek egyértelmű bizonyítéka, hogy a régészeti és művészettörténeti kutatással feltárt és bemutatott, turista látványosságként hirdetett, balogunyomi, kőszegdorozslói, szőcei vagy bucsui templomokra vonatkozó egyetlen oklevelet sem sikerült találnunk. Arra nézve, hogy a középkorban milyen lehetett a vármegye egyházas és a templom nélküli falvainak aránya, biztosat mondani nem tudunk. Az ezzel kapcsolatos, eddig ismert vizsgálatok a viszonyszámot 1:1,5 és 1:1,4 közöttinek becsülik, úgy tartják, hogy egy plébániához átlagban 2-3 falu tartozhatott. Ezt kiindulási pontnak elfogadva vélelmezzük, hogy a Csánki Dezső által Vasvármegyében összeszámolt 844 lakott helyen, városban, faluban cca. 330 plébánia lehetett. Ennek alapján az adatgyűjtésünk eredményeként előkerült közel kétszáz egyház a feltételezett középkori vasi templomoknak még a kétharmadát sem teszi ki.

A történeti megközelítésnek ilyen módját nem tartjuk erőszakoltnak, mert egyrészt meggyénkben az írott források töredékessége nagyfokú hiányt mutat, másrésztől viszont Vasvármegyében már a XIII–XIV. század fordulóján intenzív templomépítési kedvet tapasztalunk. Káld községben például már 1296-ban komoly hatásköri per zajlott a faluban álló két templom papjai között, alig két évtized múltán pedig Vasasszonyfa és Szeleste birtokosai azért fordulnak templomépítési engedélyért a győri püspökhöz, mert Salköveskút, illetve Répcseszentgyörgy plébániájuk templomai „messze vannak, ahova naponta, annak távolsága miatt nem tudnak elmenni”. A templomot építeni szándékozók előre nyilatkoznak arról, is hogy „vállalják az új papok eltartásának többlet költségeit”.

Munkánk során hitünk szerint közel két tucat, évszázadok során eltűnt, vagy annak vélt hajdani templomot sikerült lokalizálnunk. A kutatómunka érzékeltetéséül befejezésként álljon itt három, egy bemutathatóan sikeres és két továbbra is rejtőzködő hajdani egyház felkutatási folyamatának leírása.

EGYHÁZASDOROG

1371-ben Béri János fiai, Péter és Imre tulajdonukba vették a Vas megyei Dorog nevű földet. Egy évvel később XI. Gergely pápától engedélyt kaptak, hogy a birtokon Mindenszentek tiszteletére templomot építhessenek, és egyúttal anyaegyházuktól, Mindszenttől elszakadhasanak. Az eset eléggé furcsának tűnik, mert az a tény, hogy egy Mindenszentek-plébániából kiváló új egyház titulusa szintén Mindenszentek legyen, több mint szokatlan. 1373 decemberében azonban Kálmán győri püspök, tudomásul véve a pápai engedélyt, már arról rendelkezik, hogy a Bériek által állított plébánost neki mutassák be.

A templom mellett kiépülő falu egészen II. Szulejmán 1532. évi hadjáratáig Egyházasdorog néven létezett, azóta elpusztult településként tartjuk számon. Felmerül a kérdés, hol volt ez a falu?

A Vas megyei földrajzi nevek gyűjtése során a Dorog hegy és Dorog alja neveket Bérbaltavár határában írták le. A szombathelyi egyházmegye 1972. évi sematizmusának összeállítója is úgy tudta, hogy Egyházasdorog, Olaszfa, Csehi és Kisbér között feküdt.

Amikor az elpusztult település keresésébe fogtunk, azt tapasztaltuk, hogy a terület meglehetősen „szűkös”, nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen kis birtok képes lehetett egy plébánia eltartására. Arról a pontról, ahol az Oszkóból Bérbaltavárra vezető országút a dombtetőre ér, jól látható a csehimindszenti és a bérbaltavári templom; ebben a képzeletbeli háromszögben kell elhelyezni Egyházasdorog falut és templomát.

Bér birtok 1358-as határájárása tartalmazza azokat a dülőneveket és azonosítási pontokat, amelyek elegendőek ahhoz, hogy meghatározzuk Egyházasdorog templomának helyét. A Bábaharasztya, Dorogpatak és Rakottyá elnevezések máig élnek, ezek azonosítása után egyetlen hely van, ahol a templom megépülhetett: a kisbéri domb. Itt, a hajdani Egyházasdorog, majd Hegyhátkisbér falu temetőjének közepén máig áll egy épület.

Egyházasdorog falut a XVI. századi összeírások egyszer sem említik, így valószínű, hogy a török hadjárat után nem telepítették be újra. Kisbér viszont újra benépesült, és telepesei használatba vették a hajdani Egyházasdorog romos templomát és a körülötte elhelyezkedő temetőt. 1698-ban Kazó már kisbérinek nevezte az épületet, és így írta le: „... a templom kb. három stádiumra fekszik a falun kívül északra. Régi katolikusok építették Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére. Valami látható a szét-eső falakból, a boltíves szentélyből és a félig csonka toronyból. Erdei rémekkel teli erdőben van...”

Vagyis Egyházasdorog temploma nem pusztult el, hanem mint Kisbér falu temploma, új – Szent Fülöp és Jakab – titullal került újra egyházi használatba a XVIII. században. Az 1756-os Batthyány-féle kánoni vizitáció már Baltavár filiájaként említi, és még 1857-ben is ez volt a község temploma. Bérbaltavárt és Hegyhátkisbért 1935-ben egyesítették, a mai község kisbéri részén álló templom a századforduló táján épülhetett, de megtartotta a Szent Fülöp és Jakab titulust. A ma már valószínűleg csak

alapjaiban középkori Mindenszentek-templom jelenleg ravatalozóként működik a falun kívüli temetőben.

Nagy volt az örömmünk, hogy a kézzelfogható eredményt hozott a több éves kutatómunka, mégis annak ismertetése a helyi közvéleményben hitetlenkedő kommentárokat váltott ki, de kell-e nagyobb elégtétel annál, hogy egy évtized múltán az általunk feltárt tényeket már egy emléktábla tudatja kisbéri temetőbe érkezőkkel.

HIMFA

Ez a hegyháti templom a helytörténeti és régészeti irodalomban ismeretlen. Első okleveles adata 1271-ből származik, ekkor a Nádasd nemzetség tagjai Halogy és Tótlak határjárásakor a Rábától indultak, majd déli irányba tovább haladva egy égerfa után elértek a Szent Lőrinc templomához vezető útig. Ezután három jelentős út következett, a körmendi, majd a Királyút és végül az Olaszút.

A másik említés majd háromszáz évvel későbbi, még a török hódoltság kezdete előttről, 1564-ből való. Szigetvár eleste (1566) előtt török portyázók sem igen jártak erre felé, a terület adóztatása – a fennmaradt defter alapján – 1582-ben sikerült először a hódítóknak. 1564-ben Erdődy Péternek, a közeli Körmend urának hegyháti birtokfoglalásai ügyében kiszállt Ivánci László királyi ember az alábbi határvonalat járta be Marácon: a Rába átkelője, égerfa, „tekeres tölfa”, Halogyharmada, Szent Lőrinc templi locus, végül az Olaszút és a Királyút.

Lokalizációját megkönnyítik a részben még élő történeti helynevek (Himfa, Olaszút, Királyút), illetve a forrásokból megbízhatóan azonosítható helyek (Halogyharmada másként Himfa). A határjárók mindkét esetben a Rábától kiindulva déli irányba haladtak. A XIII. századi Szent Lőrinc-templom, illetve az 1564-ben említett romok helyét a jelenlegi himfai horgásztó fölötti dombon, a tó és a Himfai-patak által bezárt háromszögben sejtjük. Terepbejárás során a domboldalon mesterséges terepalakulatokat, árkolást és régi út nyomvonalát figyeltük meg; az erdővel borított talaj téglatörmeléket rejt.

A Hegyhát betelepülése szakaszosan történt. Először a Rába-völgy árteréből kiemelkedő teraszokon telepedtek meg a vasvári várjobbágyok, örök, várnépek, illetve hospesek. Ide sorolható Csákány (Szent Péter), Gyarmat (talán Szent Lambert) és Körmend (Szent Márton) temploma. Halogy szintén egy „első foglalás” nagyobb területét foglalta magában. Erre utal a belőle kiváló későbbi birtokrész, „Himföldre másként Halogyharmada” elnevezése is. A Nádasd nemzetség környéken birtokos ágában a XIII. században több Heym, Heimus, stb. nevű személyt is ismerünk, Himföldre ezek egyikének birtokaként szakadhatott ki az ősi Halogy birtokból. (A később kialakult falvaktól távol álló templom Himföldéhez esett legközelebb.)

A XV. században azt látjuk, hogy a szomszédos Marácon plébániatemplom áll, sőt plébánosai is többször szerepelnek az oklevelekben, miközben szentlőrinci vagy halogyi egyházzól egyszer sem hallunk. A kultusztörténeti (a Szent Lőrinc és a Szent Erzsébet patrocínium) és a településtörténeti szempontok (a folyóparti és a völgy derekában elhelyezkedő település) egyaránt arra utalnak, hogy Marác falu későbbi

település, mint Halogy. A környék lakossága „kinötte” az igen régi, szűk „első” halogyi templomot, és a népes jobbágyfaluban, Marácon a falu földesurai, a Maráciak valamikor a XIV. század elején új plébániatemplomot emeltek.

Talán már a XIV–XV. század folyamán befejeződött a temetkezés a Szent Lőrinc-templom körül, az eddigi adatok és a régi kéziratok térképek alapján az is feltételezhető, hogy a templom dombja és környéke régóta beerdősült, és háborítatlan maradt az elmúlt évszázadok során. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a romtemplomhoz se dűlönév, se történeti monda nem fűződik, annak ellenére, hogy az itteni lakosság minden forrás szerint évszázadok óta kontinuus.

KEREBBOLDOGASSZONY

A templomos helyet a korábbi irodalom tévesen lokalizálta, a tévedés több mint száz évvel ezelőttre nyúlik vissza, amikor Csánki Dezső történeti földrajza Vasboldogasszonnal azonosította. Újabban Maksay Ferenc korrigálta a hibát, a XVI. századi birtokviszonyokat ábrázoló térképén nagyjából megfelelő helyre, Hegyhátszentjakab közelébe került. Maksay a rovásadó-összeírás faluról falura haladó rendszeres útvonalából indult ki, ezek szerint pedig mindig Szentjakabbal együtt vették jegyzékbe, másrészt pedig, mint a lábjegyzetekből is kitűnik, felhasználta az újabb keletű földrajzinév-gyűjtések adatait is. Így került Kerekboldogasszony Hegyhátszentjakab területére, itt volt ugyanis a XVIII. századtól adatolható Boldogasszonyfa major, melyel okkal vélhette azonosnak településünket a könyv térképmellékletének készítője.

A patrocíniumos településnév (Boldogasszony = Szűz Mária) önmagában kevésnek bizonyulna templom feltételezéséhez; igaz, egyetlen ezt cáfoló adatot sem ismerünk Vas megye területéről, azaz a hasonló típusú nevet viselő településekről előbb-utóbb kideríthető, hogy az adott szentről elnevezett templomuk meglétét okleveles adat is igazolja. Kerekboldogasszony esetében az eddig ismert egyetlen adat 1463-ból származik, ekkor az Őrség határjárása során Kisrákostól keletre említenek egy utat, amely „...ad ecclesiam Beate Marie Virginis, vulgo Kerek Boldogh Azzon Eghazara” azaz a Szűz Mária-templomhoz, magyarul Kerekboldogasszony egyházára vezet.

Mivel az Őrség határai a XIII. század óta feltehetően mit sem változtak, sőt a XV. századtól ez már biztosra vehető, jól betájolható az a körzet, ahol a templom állhatott. A terepbejárás azonban eddig nem járt sikerrel, aminek egyik oka az lehet, hogy a Magyarórsi-patak jobb partja, azaz Kerekboldogasszony-falva egykori területe jelenleg Felsőjánosfa belterülete, így részben beépített, a többi rész pedig a kavicsos talaj miatt erősen erodálódott. Néhány dűlönév ugyan gyanút ébreszthet, mint pl. a Pap háza, de itt az erdősültség sem segít a romok meglegelésében.